

MŰHELY

ALÁSZÁLLÁS ÉS/VAGY SZUBLIMÁCIÓ***Hasonlóságok és különbségek a művészi és
a mindennapi kreativitás pszichodinamikájában***

B. Gáspár Judit

I. m. B. P.

Vikár György egy helyütt „a szépirodalom és pszichoanalízis egymás iránti szerelméről” írt (Vikár 1988). Meglátását nyugodt szívvel kiterjeszthetjük általában a pszichoterápiák és a művészetek egymás iránti vonzalmára. Ez az erős vonzalom azonban legalább annyira épül „az ellentétek vonzzák egymást”, mint „a hasonló a hasonlóknak örül” elvére. E hasonlóságról és különbségről fog szólni ez az írás.

A pszichoterápiák által igénybe vett és megcélzott vitális, gyógyító kreativitás másrészt a művészi alkotó tevékenység *célja, alanya, tárgya és „közönsége” tekintetében, valamint az akció minőségében* lényegesen különböznek egymástól, minden hasonlóságukon innen és túl. József Etelka, Attila nővére, akit egy riporter kérdezgetett a 60-as években, egyszer csak ezt találta mondani: „Ó, Attilának jó volt! Ő ki tudta fejezni magát!” Kérdezhetnénk a nővértől: mire ment vele, szegény? Világhírre, persze, de mi Etelkák nem erre vágyunk, amikor úgymond „ki szeretnénk fejezni magunkat”.

„Magadat mindig kitakartad, / sebedet mindig elvakartad, / híres vagy, hogyha ezt akartad. / S hány hét a világ? Te bolond.” (József Attila 1937, 505.)

De vajon *mire vágyik* a művész, legyen akár Attila, akár Ágnes? Miért rendel alá, sokszor „elvtelenül” is, önmagát, mindent és mindenkit az alkotásnak? Tényleg arra vágya, amit Freud egy rossz pillanatában talált mondani: a műben, mint a gyermek a játékban, fantáziabeli kielégülésre, a valóságban hírnévre, dicsőségre, pénzre, hatalomra és a nők szerelmére – kárpótlásként teljesülhetetlen illúzióiért? (Freud 1908) És mire vágyunk mi terapeuták és páciensek, amikor pénzt, fáradságot, időt nem kímélve meg akarjuk „tanulni” és „tanítani” az önkifejezés minden csínját-bínját?

Első megközelítésben kézre esik a divatos magyarázat, miszerint az *önkifejezés az önérvényesítés feltétele*. Persze igaz, hogy minden társas lény elemi létérdeke – és ezért sokszor hatalmi kérdés is –, hogy a világáról, önmagáról

és társairól a fejében hordozott tudatformákat, tartalmakat, illetve ezeknek jelentéseit is társai fejébe erőltesse. Ha ezt nem teheti, legalább maga cipelje a fejében a többiekét. E nélkül minden közös tájékozódás és az erre épülő, akár legegyszerűbb együttműködés is képtelenség volna. Egyszerű példával: Ha én, mondjuk, az ágy jelentését tulajdonítom egy tárgynak, amit a másik asztalnak minősít, a harmadik tűzifának, ráadásul a negyedik, művész lévén elviszi kiállítani mint modern alkotást, hát ez bizony akkor is elég érdekes helyzetet teremt, vagy „háborút” akár, ha volnának más alkalmas tárgyaink is, hát még ha nincsenek. Háborút, érzelmileg és praktikusán egyaránt. És mi történik, ha önmagunknak tulajdonítunk más értéket, célt, funkciót, státust, mint szüleink, gyerekeink, társunk vagy barátunk, munkahelyünk vagy államunk? És megfordítva, mi történik, ha pl. anyánk vagy társunk viselkedik más „tárgyként”: gyermekünként, esetleg épp zsarnokunkként? Persze, hogy kényszerűt érzünk rá, hogy kölcsönösen megkíséreljük beletölteni egymás fejébe saját élményeink, vágyaink, eszményeink igazságát, saját értelmezéseinket. (Most nem szólok a sokszor nehezen érthető polgárháborúkról, olyan, praktikus kérdésnek igazán nem minősíthető jelkép-értelmezésekről, mint mondjuk egy Árpád-sávós zászlóé.) Micsoda dresszúrákon, civilizációs folyamatokon megyünk át, míg képesek leszünk a decentralálásnak nevezett mentális műveletre: képesek leszünk tartalmaink egyeztetésére, Közös értelmezéshorizont létrehozására! Szüleinkkel, testvéreinkkel, másokkal való küzdelmes kommunikáció, érzelmi megosztások sora kell ahhoz, hogy képesekké váljunk polivalens, többjelentésű tudattartalmakban is tájékozódni, ellentétes, sőt antagonisztikus valóságokat meglátni és egyeztetni egymással és másokkal! De a művésznek vajon miféle létérdeke diktálja, hogy akár saját és társai hétköznapi jóléte rovására, mindenáron jelen és jövőendő nemzedékek, jelen és távoli kultúrák elé tárja világképét, létérzékelését, ember- és önértelmezését?

Közös tudatállapotnak már gyerekként is adódik számunkra a játék csodája, kiváltképp a szerepjátéké, ahol megállapodhatunk egymással, hogy átmenetileg bármilyen tárgyat bármilyen célra használhatunk és bármelyikünk bárki lehet a játék közös átmeneti terében és idejére. E hétköznapi alkotó tevékenység *alánya, tárgya és célja* mi magunk vagyunk, valóságos társaink és tárgyaink, a mi közös, szimbolikus vágyteljesüléseink, indulatelvezetéseink és -feldolgozásunk, boldogulásunk a közösségben. A művész azonban jelen nem lévő, elképzelt társak, a kulturális kollektívum számára teremt új, saját értelemmel, jelentéssel telített végleges, „örök”-nek szánt tárgyat, még akkor is, ha adott esetben ez a tárgy olyan tünékeny, mint saját teste, táncosok vagy színészek esetében.

De beszéljünk előbb a *pszichodinamikai hasonlóságokról!* Előre bocsánatom, hogy bár alkotási, kreativitási szakaszokról, lépésekről fogok beszélni,

ezek azonban nem igazán időrendi sorrendben értendők. Mint a későbbiekben sokszor ideidézendő költőbarátom mondja, akivel próbáltam egyezkedni a témában, bár Jung ezt kifejezetten fölöslegesnek tartaná, mondván a művészek úgysem tudják, mit miért és hogyan csinálnak (Jung 1930), „ez mind egyszerre van”. Ám mi itt most kénytelenek vagyunk a körkörösén, vagy spirálisan örvénylő, labirintusszerűen egymásra épülő helyett lineáris logikát követni, hogy megérthessük magunkat és egymást.

I. Mind az önismereti, mind a terápiás, mind a művészi munka, *első lépésben*, a figyelemnek egyfajta befelé fordulásával, az énállapotoknak hol irányított, hol irányíthatatlan le-fel liftezésével (regresszióival és progresszióival), a tudatállapotok hullámzásával kezdődik, az egyes tudati – tudattalan, tudatelőttés és tudatos – szinteken belül pedig horizontális és pásztázó mozgás jellemzi. Ebben mindhárman közösséget mutatnak a spontán emlékezéssel és talán az álommunkával is. *Formailag*: freudi kategóriákban gondolkodva azt mondhatjuk, hogy ebben a szakaszban dominánsan az ösztön-én (Es) és a tudatelőttés territóriumán vagyunk. Az örömev vezérelte primer gondolkodás uralja a lelki működést, a lineáris idői, ok-okozati viszonyok felborulnak, minden mindennel kapcsolatba kerülhet, logikai ellentmondások nem léteznek (Freud 1908), horizontális és vertikális labirintusban járunk, Hermann Imre kifejezésével: a tér kitágul, vagy végtelenen beszűkül, nem-euklideszi görbületeket mutat (Hermann 1933). Itt és ekkor semmi sem lehetetlen. A tudat, paradox módon egyszerre kitágult (omnipotens), és ugyanakkor beszűkült: valamely tudattalan kényszernek kiszolgáltatott asszociatív irányt követ. Valószínűleg a jobboldali agyfélteke funkciói dominálnak. Tartalmilag: a tudat fátylaja hirtelen elfojtott vagy soha nem tudatosult vágyakra, kínos, fájdalmas vagy szalonképtelen emlékekre, aszociálisnak minősített késztetésekre, értelmezésekre vetül. Szelfelméleti szempontból nézve, korábbi személyiségfejlődési fázisok, Sternnel szólva az ön- és társérzékelés korai fejlődési szakaszai és fogadtatásukkal kapcsolatos élmények mobilizálódnak és interferálnak egymással (Stern 1985).

Az indító lökésre, mely az elfojtott visszatérését okozza, sokféle magyarázat született: Kognitívdiszonzancia-csökkentések bedőlését, csődjét, ambivalenciák addig győztes pólusának meggyengülését, az én, a felettes én vagy a tudat szövetén támadó rést okozhatja akár spontán emlékezés, akár egy műalkotás katartikus ereje, kapcsolati vagy társadalmi konfliktusok, a terápiás szituáció kihívása, de akár egyszerűen az önközlés vágya is. Egy valaha sokat használt, de homályos jelentésű, kifejezés – az úgynevezett „ihlet” – arra hívja fel a figyelmet, hogy az érzékek kiélezettsége, az affektivitás felfokozottsága, a befogadó tudat korábban soha nem volt nyitottsága éppúgy jellemzője lehet a kreativitást beindító, megalapozó új tapasztalati állapotnak, mint a befelé for-